

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню розвитку критичного мислення в процесі освітньої діяльності дітей для досягнення успішного результату. Доведено, що критичне мислення сприятиме міцному засвоєнню нових знань та узагальненню вже існуючих, а також кращій соціалізації дитини. Проаналізовані педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського щодо такого виду роботи та його поради.

Ключові слова: критичне мислення, соціалізація дитини, уміння, навички, педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського, процес освітньої діяльності.

Мета статті: відображення та аналіз поглядів В. О. Сухомлинського на роль формування критичного розвитку під час освітньої діяльності дитини.

Постановка проблеми.

Розвиток критичного мислення стає дуже актуальним під час інтенсивного розвитку інформаційних технологій та зміни, що відбуваються у сучасному освітньому середовищі ставлять перед сучасною освітою вимоги формування нового типу особистості, здатної критично мислити та сприймати інформацію, самостійно аналізувати, знаходити шляхи оптимального розв'язання проблем [12].

Методична спадщина В.О. Сухомлинського досить багатогранна і глибока, видатний педагог приділяв критичному мисленню дітей велику увагу, тому виникає потреба вивчення цього питання у його педагогічній спадщині [2].

У педагогічних творах В. О. Сухомлинського саме поняття «критичне мислення» не зустрічається. Проте педагог-класик ставить вимоги до вчителів і всіх, кому держава довіряє найцінніше – своїх майбутніх громадян, такі вимоги, як формування особистості людини третього тисячоліття; виховання у сучасного молодого покоління здатності мислити, думати, а не просто запам'ятовувати та накопичувати знання. Ось що має стати, на його думку, одним із напрямів роботи школи двадцять першого століття [8].

Важлива роль у вирішенні багатьох проблем в освіті сьогодні вбачається саме у формуванні критичного мислення особистості як ціннісної якості сучасної людини.

Здатність критично мислити є важливою якістю і вмінням, бо це не просто мисленнєвий процес, а мислення, яке формує позицію, духовність особистості.

Проблема формування критичного мислення піднімалась у різні епохи і посідала належне місце. Ще Конфуцій говорив: «Навчання без міркування – марна праця». Традиційна система передачі знань від педагога до учня, від викладача до студента не зможе дати відповіді на питання, які ставить сучасне життя. Тому вихід вбачається у відомій

істині: навчати людину вчитися [11].

Організація освітнього процесу будь-якого закладу освіти повинна бути спрямована передусім на розвиток критичного мислення молодших школярів, що допоможе їм оволодіти основними компетентностями, які необхідні для соціалізації особистості та формування її індивідуальності [3].

Новітні технології повторюють шлях педагогічного пошуку В.О. Сухомлинського. Нова освіта спрямовує увагу на особистість, що здатна критично мислити, спроможна опрацювати різноманітну інформацію, прагне змінити на краще власне життя і життя своєї держави. Так, академічна дисципліна «Критичне мислення» вже давно набула значного поширення в закладах освіти та університетах країн Заходу [9].

У світлі формування критичного мислення особистості В.О. Сухомлинський вважав бідою освіти те, що основні зусилля учня «ідуть на пасивне отримання знань – запам'ятовування готового, розтлумаченого вчителем, заучування із підручника». Основні розумові сили мають направлятися

на осмислення, а не на запам'ятовування. В.О.Сухомлинський закликав вбачати кінцеву мету процесу навчання не у нагромадженні знань [10].

Формування критичного мислення В.О.Сухомлинський розглядав як невід'ємну складову розумового виховання, тобто виступає інструментом, який дає змогу свідомо робити нові кроки в пізнанні навколишнього життя, прагненню пізнавати і знати; до саморозвитку та самоосвіти протягом періоду життєдіяльності; дисциплінованість, критичність, самостійність, гнучкість [7].

Психологія дитини влаштована так, що критичне мислення працює за умови сприймання наочного образу. Якщо таку дитину з перших днів ізолювати тільки сприйманням слова, клітини мозку будуть швидко стомлюватися. Тому В.О.Сухомлинський вбачав за необхідне, щоб дитина пройшла школу мислення. Чим складніші завдання мають постати перед пам'яттю, тим важливішою є робота з виховання мислення. Дитині, яка не проникає в зміст речей, а бачить їх тільки поверхово, важко буде оволодівати процесом запам'ятовування. Тому саме уроки мислення, які роблять дитину трудівником думки, В.О.Сухомлинський розглядав як ефективний засіб формування позитивного ставлення до розумової праці. Ось чому в роботі з шестирічками у «Школі радості» він так багато уваги приділяв розумовим вправам. «Уроки мислення» – це і сприймання навколишнього світу, і аналіз явищ, і знаходження причинно-наслідкових зв'язків, і, звичайно, – здобування знань, таких необхідних для створення нової думки. Педагог радив колегам готувати до цього дитину за рік до початку навчання в школі. Пропонував здійснити 20-30 подорожей у природу. «Уроки мислення» Василя Олександровича мали на меті формувати саме ті якості особистості, про які в останнє десятиліття так активно заговорили вітчизняні вчені-дослідники проблеми критичного мислення [1].

Початкова освіта має бути спрямована на забезпечення пізнавальних інтересів дитини, задоволення від процесу і результату навчання, психологічного комфорту, відчуття особистісного успіху; формування ключових компетентностей учнів (загальнокультурної, громадянської, здоров'язбережувальної, інформаційно-комунікативної); формування допитливості [6].

В.О. Сухомлинський вбачав, що відсутність розуміння важливості спеціальної

роботи вчителя, направленої на розвиток мислення, стає причиною того, що дитина, яка навчалася добре в початковій школі, у наступних класах починає вчитися погано. «Ось одна важлива риса цілеспрямованого педагогічного керівництва розумовою працею: досвідчені вчителі на практиці здійснюють класичне правило Аристотеля: мислення починається із здивування». Саме здивування здатне породити допитливість. У творчому доробку В.О. Сухомлинського багато праць, присвячених проблемі формування допитливості. Педагог засуджує тих педагогів, які намагаються дати дітям якнайбільше готових знань і тим самим гублять дитячу допитливість. Відсутність запитань після розповіді педагога є свідченням того, що в учнів відсутня потреба в пізнанні, а залишився тільки обов'язок вчитись. В.О. Сухомлинський зазначає, що, готуючись до уроку, педагогу необхідно знайти ті непомітні «вузлики», в яких сплітаються причинно-наслідкові, функціональні зв'язки, з яких народжується запитання, що є стимулом збудження бажання знати. Інтерес до пізнання пробуджується тоді, коли матеріал уроку містить певні «порції» уже відомого і нового. Якщо ж розповідь переповнена тільки невідомим, людина не може прив'язати це до власної думки. «Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав усіма кольорами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині хотілося ще й ще раз повернутися до того, що вона дізналася». Василь Олександрович підкреслює ефективність саме такого методу, який передбачає неповне витлумачення поданого матеріалу, а залишає дещо нерозкритим те, що може пояснити сам учень за допомогою знань, засвоєних ним раніше [7].

В.О. Сухомлинський переконаний, що розвитку допитливості думки, самостійності розуму сприяють такі прийоми впливу, за яких учень подумки оглядає, досліджує широке коло фактів та явищ для вивчення проблеми. Найефективнішим прийомом, на його думку, є постановка проблемних запитань [7].

На думку видатного педагога – бурхливим, емоційно-насиченим періодом мислення людини є підлітковий вік. Цінні ідеї щодо формування критично мислячої особистості є і у діяльності організованих ним вечорів юних мислителів, саме на цих вечорах в дискусіях на рівних брали участь вчителі та учні [8].

Такі вечори мислителів давали можливість учневі аналізувати життєві явища та ситуації, оцінювати власну думку та думку інших, відстоювати свої погляди. Підліток своєю розумовою активністю прагне не лише показати, що він думає, висловити свої погляди, але і впевнитися у правильності сформованих у нього переконань. Він бажає мати свою думку і це часто приводить до того, що, не зваживши правильності, підліток намагається відстоювати її. І це ще раз наголошує на необхідності розвитку критичного мислення особистості на всіх вікових етапах. У старших класах найважливіше місце відводилося методам навчання, у яких В.О. Сухомлинський виявляв такі риси розумової праці:

- застосування раніше набутих знань і вмінь для «добування» нових знань; самостійний аналіз фактів, предметів, явищ із цією метою;
- самостійне вироблення вмінь застосовувати знання, набуті на уроці; формування, розвиток, поглиблення потрібних для цього вмінь і навичок;
- виконання з цією метою практичних завдань; дослідження явищ, процесів [7].

Творчість великого вчителя-гуманіста В.О. Сухомлинського є невичерпним джерелом, з якого ми беремо ті витoki, що дають змогу формувати у студентів вмінь критично міркувати. Навчитися критично мислити – означає підготуватися до самостійного життя [11].

Студенти, які володіють навиками критичного мислення, знаходять власне вирішення проблеми і підкріплюють це рішення розумними, обґрунтованими аргументами. Вони також усвідомлюють, що можливі інші рішення тієї ж проблеми, і намагаються довести, що вибране ними рішення логічніше і раціональніше інших. Чи потрібно навчати студентів критичному мисленню або це вмінь формується саме по собі? Критичне мислення, безумовно, формується логікою життя, залежить від природних здібностей і нахилів, соціального середовища і соціального виховання. Але все ж основна роль в формуванні критичного мислення належить педагогам [5].

Школа, заклад вищої освіти завжди були і є тим соціальним інститутом, який займається формуванням мислення. Однак не так просто зацікавити учня, студента ХХІ ст. навчанням. На сьогоднішній день 84 відсотки учнів негативно ставляться до навчання у школі. За умов, коли нас дедалі

більше оточує середовище, створене розумом людини, вже не можна обмежитися простим накопиченням інформації про навколишній світ. Саме тому потрібні нові підходи до формування мислення, необхідні зміни у способі засвоєння інформації [4].

Також варто звертати увагу на розвиток критичного мислення саме студентів та підлітків для аналізу інформації, отриманої з мережі Інтернет, оскільки вони використовують її як потужне джерело інформаційних і методичних ресурсів для здобуття нових даних. Як зауважується, необхідно навчитися критично аналізувати дані, розміщені в Інтернеті, з таких причин:

- підручник та вчитель перестають бути виключними джерелами знань;
- практично кожен може вмістити у всесвітню мережу будь-які відомості;
- учителі, учні та студенти створюють власні вебсторінки, яким мають довіряти інші учні, студенти і вчителі та використовувати їх у своїй діяльності;

учителі і батьки, які виховувалися в тоталітарній системі, не дають прикладу ефективного використання критичного мислення і відбору інформації [5].

У контексті сучасних змін критичне мислення стає важливою характеристикою сучасної особистості. Люди, які мають навички критичного мислення:

- чесні самі з собою;
- перемагають сумніви;
- ставлять запитання;
- інтелектуально незалежні;
- ними практично неможливо маніпулювати [3].

Критичне мислення допомагає студентам набуті таких знань та умінь: сприймати нову інформацію, ретельно і критично її досліджувати, вивчати нові ідеї, бачити їх перспективу, висловлювати власні судження стосовно достовірності цих ідей, оцінювати і визначати їх загальну цінність на основі власних потреб і цілей. У цьому – сутність критичного мислення. Завдання педагога – організувати правильну, логічну та посильну розумову діяльність студентів. На початковому етапі це має відбуватися під його керівництвом, а далі вони мають навчитися сприймати явища, порівнювати їх, визначати характерні особливості. Навчити студента критично мислити – означає якнайкраще підготувати його до життя в демократичному суспільстві. Це дуже важливе завдання, а тому потрібно постійно добиватися його

виконання. Чекати, що студенти прийдуть до критичного мислення лише тому, що їм казатимуть постійно, не варто. Варто викладачеві на заняттях і в позааудиторній діяльності створювати умови для розвитку критичного мислення:

- дозволити студентам вільно розмірковувати;
- сприймати різноманітні ідеї та думки;
- забезпечити безризикове середовище, вільне від глузувань;
- висловлювати віру в здатність кожного учасника освітнього процесу продовжувати критичні судження;
- цінувати думки студентів [3].

Розвиток критичного мислення – першочергове завдання викладача на кожному занятті.

У свій час Василь Олександрович Сухомлинський наголошував на тому, що неможливо уявити формування критичного мислення особистості без самостійної роботи, бо в процесі самостійного здобування знань формуються «інтелектуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці». Схожі підходи спостерігаються і у інших дослідників критичного мислення, які вважають, що критичність розуму пов'язана саме із самостійністю людини. Американський психолог, дослідник проблеми критичного мислення Д. Клустер вказує на самостійність як складову критичного мислення і підкреслює, що учні, студенти повинні мати досить свободи, аби думати власною головою і самостійно вирішувати найскладніші питання [11].

Важливу роль у розумовому вихованні людини В.О. Сухомлинський вбачав саме в колективних формах роботи, де загорається жива думка, даються відповіді на важливі питання, які висуває життя. Педагог-класик підкреслює, що в інтелектуально та духовно багатому колективі, в якому витає «дух мислення», виникає бажання знати, пізнавати, розвивається «інтелектуальний стан допитливості» [8].

Важливою складовою формування критичного мислення є мотиваційний компонент, який не можна залишити поза увагою, бо саме з нього має ставитися питання розвитку у підростаючого покоління критичної думки. А мотивацію до пізнання неможливо пробудити, якщо в середовищі, що оточує людину, немає «жадоби знань» [6].

В.О. Сухомлинський звертав увагу

педагогів на те, що розвиток мислення не може бути завданням, відокремленим від розвитку і формування духовності та моральності, від потреби особистості у самопізнанні, саморозвитку та самовдосконаленні [8].

На думку великого педагога, розумове виховання не зводиться до засвоєння певного обсягу знань. Головною потребою особистості має бути бажання мислити, пізнавати, здобувати істину. Особистість, яка ефективно мислить, здатна до об'єктивної оцінки своєї діяльності, своїх моральних якостей, взаємин з іншими, і тільки критично думуюча людина може оцінити свої можливості, зробити висновки щодо особистісного розвитку, зрозуміти важливість саморозвитку як шляху до самовдосконалення. Усятворчість видатного педагога пронизана ще однією умовою, при якій здатне розвиватися критичне мислення особистості, – це організація всього освітнього процесу на засадах партнерства (коли педагог є другом учня, студента), в атмосфері доброзичливості і толерантного ставлення до кожного. Уся система навчання і розумового розвитку у сучасній школі потребує докорінного наукового вдосконалення, як вважав Василь Олександрович Сухомлинський, і його слова залишаються надзвичайно актуальними для сьогодення. І саме розвиток якостей критично мислячої особистості дозволить людині орієнтуватися в мінливості оточуючого світу [8; 10; 11].

Висновки. У науковій літературі критичне мислення визначають як важливу характеристику сучасної особистості, складне, багатовимірне й багаторівневе явище, один із типів мислення, які вчені відносять за різними класифікаціями до різновидів логічного, практичного й понятійного-абстрактного мислення [6].

Розвиток критичного мислення сприяє набуттю вмінь ставити та розв'язувати завдання, стає дуже актуальним під час інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних та інших обставин, без ефективного розв'язання проблем, значну частину яких неможливо передбачити [12].

Освітній процес, який націлений на потреби дитини та відштовхується від цих потреб, виховує особистість, здатну розв'язувати проблемні завдання, використовуючи різні методи, сполучаючи вже отримані знання та досвід з новою інформацією. Інтелектуальна діяльність людини забезпечує технічний і

суспільний прогрес, розвиток міст, країн, світу, а тому майбутнє залежить від рівня розвитку розумового потенціалу людства [12].

Головне завдання, яке має поставити собі кожен сучасний вчитель – формування особистості, готової до життя у світі, що постійно змінюється, навчити розв’язувати неординарні, творчі, складні завдання, мислити самостійно та працювати в колективі, чути думку оточуючих та бути почутим, тобто розвивати мислення другого (вищого) порядку, яке називається критичним мисленням [8].

Перспективами вивчення проблеми може виступати вивчення поглядів В.О. Сухомлинського на запропоновані шляхи впровадження цього виду роботи з майбутнім поколінням і покращення ефективності навчання пізнавальної сфери [11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білюк О. В. Сухомлинський про виховання особистості школяра : навч.-метод. посіб. Миколаїв: Іліон, 2007. 160 с.
2. Белкіна О. В. Критичне мислення учнів початкових класів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 5. С. 37 – 44.
3. Вольфовська Т. Комуникативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети. *Шлях освіти*. 2001. №3. С. 13.-16.

4. Енніс Р. Систематика критичного мислення і здібностей, критичного мислення та навчання. Montclair, 1992.

5. Корінько Л.М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій. Х. : Вид. група «Основа», 2010. С. 90.

6. Максименко С. Д. Мислення. *Загальна психологія : [підручник для студентів вищ. навч. закладів]* / С. Д. Максименко, В.О.Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко ; за загальною ред. акад. С. Д. Максименка. К. : Форум, 2000. С. 217.

7. Михайлова М.В., Медведєв Т.В. Трансформація ідей В.О. Сухомлинського в сучасній школі. Кіровоград, 2006.

8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. *Вибрані твори*: в 5-ти т. К.: Радянська школа, 1976. Т. 2. С. 601– 602.

9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. К.: Радянська школа, 1977. Т.4. 626 с.

10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. К.: Радянська школа, 1976. Т.3. 630 с.

11. Сухомлинський В.О. і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання: матеріали Всеукр. науково-практичної конференції, 26 травня 2000 р. (від. ред. В.Г.Кузь. Київ: наук. світ, 2000).

12. Трофімов Ю.Л. Проблемна ситуація і проблемна задача. *Психологія*. 2008. С. 7-8.